

УДК 82.02

DOI 10.31.65/2520-6966-2020-14f-98-90-96

К. П. Ісаєнко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Театральна реалізація сюжету роману А. Куркова "Сіра зона" (до проблеми міжсеміотичної взаємодії)

У статті подано аналіз реалізації сюжету роману А. Куркова "Сірі бджоли" на театральних підмостках сучасного українського "Театру на Подолі" (грудень, 2019 р.) та проаналізовано специфіку постмодерної презентації великого романного сюжету у варіації драматичної постановки на дві дії. У межах міжсеміотичного дискурсу взаємодії таких жанрів, як роман і драма, розглянуто особливості розгортання сюжету роману як драматичної історії та її переробка для сценічного втілення. Проаналізовано також традиційні погляди на категорії драма-роман та їх канонічне розуміння як визначених та класифікованих літературознавством текстів.

Також розглядається ідея перегляду категорії і поняття жанрового канону творів та його залежність від соціального життя та впливу на художній текст позалітературних факторів його сприйняття.

Ключові слова: театр, драма, сучасний роман, сіра зона, війна, естетичне, позалітературні фактори.

Роман А. Куркова "Сірі бджоли" з 2018 року впевнено долає український читацький ринок і охоплює вже якісно нові для роману горизонти презентації – йдеться про театральну реалізацію сюжету, яка відбулася завдяки творчому підходу колективу сучасного українського "Театру на Подолі" під керівництвом Віталія Малахова та тісної співпраці з автором роману, Андрієм Курковим.

Як не прикро це визнавати, та без жодних перебільшень сьогодні, у XXI столітті, досвід України є унікальним і непересічним, коли водночас маємо історичний прецедент такої глобальної, державної, соціальної біди, як війна, і разом з тим – спостерігаємо активний розвиток "літератури війни", що в принципі не властиво попереднім досвідам європейських країн та їх літературам у XX ст., адже там була певна віддаленість у часі між війною як явищем і появою власне "воєнного наративу", "тексту війни". Відтак вже сьогодні маємо в українській сучасній прозі такі тексти, як "Аеропорт" С. Лойка, "Ілло-

вайськ", Є. Положія, "Інтернат" С. Жадана, "Сірі бджоли" А. Куркова, "Стіна" А. Цаплієнка і багато інших. Всі ці тексти вже презентують новий світогляд, генологічні особливості в межах жанру, нову нарративну стратегію, змінюють, власне, жанрову дефініцію роману як такого. Стосовно роману А. Куркова "Сірі бджоли" – сьогодні вже маємо справу з аналітикою творчої колаборації і цікавої реалізації сюжету роману на театральній сцені, власне, чому і присвячено пропонувану статтю.

Тема війни на Сході країни у художньо-мистецькому дискурсі сьогодні презентується у фотовиставках, живопису, діяльності спілок ветеранів, поезії та художній прозі, а українська сучасна література перебуває у стані незвичного для себе досвіду і реалій, коли практично автори відображають і піддають художньому осмисленню події, що вже стають історичними, але разом з тим – ще тривають у часі і незавершені процесуально, у буквальному розумінні слова – події теперішніх новин.

Коли великий епічний художній текст виходить за межі власних палітурок, зокрема – на сцену театру, маємо справу із якісно іншою презентацією тексту і міжвидовим переходом "роман-драма", що вимагає, відповідно, появи сценарного втілення сюжету роману в іншому просторово-часовому контексті.

В цій статті головним об'єктом уваги є нова, власне театральна варіація сюжету роману Андрія Куркова "Сірі бджоли" (2018) в театрі однойменної постановки, як знаковий текст, який фактично є життєписом людей, що лишилися проживати на території так званої "сірої зони" Сходу України, де практично і реально йде війна. Як засвідчив сам А. Курков, сценарій за романом для вистави на дві дії було створено разом з В. Малаховим і сюжет адаптовано для сцени. Цікаво, що "сприймачі" адаптованого для сцени сюжету, а також потенційні читачі – перебувають по два боки подій: одні власне у межах сірої зони, їх меншість, і вони, вочевидь, не є читачами, інші – переважна більшість – по бік мирної України, для яких війна – це новини і певне таке собі "кіно".

Оскільки виходимо із ситуації, що нова українська романістика періоду "військових реалій" – це література "травматичного досвіду", треба розуміти, що постановка подібних сюжетів є своєрідним засобом ретрансляції цієї "травми війни" в театральному вимірі. Сучасний розвиток великих оповідних жанрів має нові міжсеміотичні дефініції, їх зв'язок із класичними вже усталеними жанрами, їх відповідність метамодерному зразку романного нарративу і дискурсу. Аналіз літературних явищ, зокрема жанру нового українського

роману, його відповідність усталеним уявленням і генологічному канону та і взагалі – існування поза канonom, та можливість перехідності від роману до драматичної замальовки, постановки тощо, варто вже розглядати й аналізувати у контексті конкретних суспільно-політичних обставин, які, безперечно, справляють помітний вплив на формування і розвиток української прози. Зміни парадигми розуміння жанру роману як окремого літературного явища представляє великий дослідницький інтерес для істориків і теоретиків літератури, оскільки його межі досі недостатньо зрозумілі і визначені, незважаючи на багатовікову історію його існування і широку поширеність. Враховуючи міжсеміотичні зв'язки у культурі, що сьогодні є особливо помітними і знаковими, маємо справу із міграційними процесами в межах взаємодії в трикутнику – "театр – автор сценарію – автор роману", викликає особливу цікавість для досліду і нові смисли тексту в цілому.

Вистава "Сірі бджоли" за романом А. Куркова постає як своєрідний "експеримент опису", що має у собі водночас ознаки таких різновидів роману, як оживлена в дії на сцені фрагментизована сповідь, щоденник, медитація з відкритим фіналом, що важливо. Сценічне втілення задуму авторами сценарію було досягнуто майстерно, оскільки найсильніші діалоги героїв перенесені дослівно і не втрачено напругу презентації дії. Технічні можливості оновленого після реконструкції "Театру на Подолі" дозволили майстерно використати гру світла, технічні засоби передачі звуків війни (обстріли, канонади, розриви снарядів так візуалізовані акустично, що це дуже впливало на сприйняття глядачами всього сюжету історії).

Особливістю розвитку сюжету вистави є також і те, що в основі подій не вся мандрівка головного героя некупованою частиною України, як у тексті роману, а, власне, два головні епізоди з життя звичайного чоловіка, Сергійовича "маленької людини" Донбасу у сірій зоні, тобто селі Стародуболугівка, яке за іронією долі залишилося як своєрідна водороздільна територія між двома воюючими сторонами: української армією і російськими найманцями та сепаратистами. Фактично, весь сюжет вистави має одного головного героя, Сергія Сергійовича, чоловіка 49 років, довкола долі якого і розвивається вся дія. Він має специфічне хобі – бджолярство. Невеличка пасіка – це, власне, те, що тримає його у покинутому селі. Втім, є ще один персонаж – Пашка, його "ворог дитинства". Власне, у романі увесь сюжет – це мандрівка головного героя і його пасіки, що вмістилася в один причіп, всією Україною. Включно з Кримом,

оскільки саме туди попрямував головний герой у пошуках колишнього давнього друга, також бджоляра, Ахтема. У виставі ми бачимо більше занурення у показ внутрішнього світу героя, як це не дивно, адже сцена має особливий рівень передачі психологізму, а тема Криму не презентована взагалі. Цікавим тут є те, що роман презентує читачеві зовсім інше бачення війни у звичайному житті. Геть не таке, як то обиватель сприймає з новин, соцмереж, медіа. А відтак і насильство, війна, смерть, втеча постають геть інакше. Від такого зображення залежить розуміння самого людського життя, яке відповідно до заданої рамки може розглядатися як варте чи не варте проживання.

Хотілося б також відзначити, що значних змін набули діалоги і монологи героїв вистави, порівняно із романним варіантом сюжету. Ще у процесі моєї роботи з перекладом роману А. Куркова українською мовою постала відчутна потреба текстологічного і поетикального аналітичного порівняння цього твору з іншими, у яких також висвітлюється ця болюча тема. Як наслідок, ознайомившись з усіма вищевказаними текстами, маю підстави стверджувати, що в українській сучасній літературі з'явився потужний сегмент художньо-документального, документального, біографічного та соціально-психологічного роману війни, який є потреба дослідити і класифікувати. Особливо цікавим тут видається можливість врахування "аналітики автора", коли можна реально залучити творця тексту до розмови про власне текст і задум, що передбачає герменевтичний аналіз текстів як зближення "образів автора і тлумача", що витворює своєрідний дискурс між "горизонтами сподівань".

У понятті "горизонту сподівань", виділяємо подвійність сутності і функції поняття, поєднання яких витворює цілісність рецепції: у внутрішньому плані – це закодовані у певних творах естетичні настанови, прикмети, цінності та відхилення від таких або подібних попередніх норм, які визначають його естетичну сутність. У зовнішньому – історична, соціологічна, екзистенційна зумовленості читачького сприйняття. В аналітиці поняття "сіра зона" це значимо для формування певного уявлення, ейдосу, виростання його у бачення "іміджу про себе", тобто має імагологічний, іміджевий аспект.

Виходячи таким чином на досить широке поле текстів, близьких за тематикою, проблематикою, можна, послуговуючись методами комплексного аналізу порівняльної типології в межах інтегральної компаративістики, дослідити і проаналізувати реалізацію авторського задуму у межах білігвістичного тексту (у більшості випадків – твори писалися російською й одразу перекладалися українською

мовою), а також відстежити особливості вияву авторської позиції, позаяк в більшості випадків визначені твори є дебютними, написані або журналістами, або очевидцями й учасниками подій (категорія "нового автора", хто він?). Використовуючи герменевтичний підхід, виникає питання про те, що слід бачити за текстом (автор-особистість, сучасна епоха, культурна традиція тощо), а це вимагає використання інтерпретаційної методології на рівні рецептивної естетики, що є одним з подальших напрямків нашої роботи. Оскільки "світ як текст" та "інтернет-історія у пустоті..." вже не дають відповідей на поставлені питання, а головною метою метамоделю постає "спостереження історії як процесу", здається, надто близько до реалістичної традиції і методології, але – ні.

Сьогоднішня неохудожненої, подекуди надто реалістичної "сірої зони" – це усвідомлена реальність, яка потребує гострих нових інтерпретацій, часом навіть раціоналістично-цинічних, оскільки можливості художньої свідомості вичерпано й актуалізовано інакший вектор бачення світу. Існує умовний (і не тільки) спектр "інакших кольорів", а "сіра зона" – вона вже давно не стільки географічне поняття, скільки ментальне відчуття себе у світі, себе у баченні реалій своєї країни – інакший тип свідомості, що відтворює цю реальність. Тому цілком продуктивним і на часі може стати підхід до сірої зони як категорії поняття такого собі "гетто покинутих людей". В українській теорії літератури вже якраз є побутування теми реаліті-літератури і висхідних жанрів реаліті-роману, що прописано і досліджено у ґрунтовних теоретичних роботах (див. посилання 2, 3, 4). Вказані теоретичні праці науковців стосовно теорії жанру роману, зокрема, засвідчують, що сучасна українська проза потребує визначення і дослідження специфіки жанрової реалізації текстів. Тоді як поєднання в межах одного твору таких різновидів роману, як роман-смс, роман-сповідь, роман-репортаж, роман-інтерв'ю, дозволяє простежити особливості реалізації канону із нарративною манерою окремих текстів. Визначені тексти мають і специфіку реалізації жіночих образів у їх архетиповому, глибинному сенсі у контексті воєнних реалій (жінка-мати, вдовиця, наречена, жінка-воїн, дівчина-сирота, жінка-лікар, біженка тощо).

Сучасний відвідувач театру, читач літератури, реципієнт культури, її споживач, тобто той, на кого розрахована сюжетна лінія вистави – можна маркувати як завгодно, але – настільки дезорієнтований у шаленому світі активно змінюваних цінностей і парадигм, що мимовільно вчиться усього: виживати в умовах, не придатних для нормального життя, тим не менш – зосереджено

читати, схоплювати текст і контекст, бачити людинознавчий бік літератури, перекладати з мови на мову і шукати відповіді на вічні питання щодо себе і світу, зрештою, щоб розуміти, що на деякі з них можна відповісти хіба що власним життям. Тому багатовекторність і видозмінність сюжету роману на сцені як пластичного поліфонічного жанру сьогодні є варіацією не стільки сучасних жанрових модифікацій, скільки множинності бачення "сірої" реальності, до якої не можна бути готовим, але яку ми маємо у своєму повсякденні і своїй свідомості як факт нашого буття, нашої багатоколірної реальності, і у непростому процесі життя-як-факт домінуючим таки стає втеча у вічну непізнаність "сірої зони".

Театральна презентація сюжетів роману має продуктивність і логіку задля більшого охоплення темою глядача / читача саме через міжсеміотичну взаємодію сюжетів і є продуктивним видом мистецько-літературної взаємодії.

Література

1. Курков Андрій. Сірі бджоли / перекл. Катерина Ісаєнко. Харків: Фоліо, 2018. Серія "Великий роман". 304 с.
2. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / пер. з англ. під заг. ред. Р. Семківа. Київ: Факт, 2007. 720 с.
3. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми та жанрова еволюція: монографія. Київ, 2004. 368 с.
4. У пошуку театру. Антологія молоді драматургії / упоряд. Н. Мірошніченко. Київ: Смолоскип, 2003. 546 с.

References

1. *Kurkov Andriy, (2018). Harkiv: Vidavnicтво "Folio", Siri bdzholi. Seriya Velikij roman* [Gray bees. Series The Great Novel (Kateryna Isayenko Trans)]. Kharkiv, 2018. [in Ukrainian].
2. *Blum G., (2007). Fakt. Zahidnij kanon: knigi na tli epoh* [Western canon: books against the background of epochs (Harold Bloom [trans. from English under the general editorship of R. Semkiv). Kyiv, 2007. [in Ukrainian].
3. *Bernadska N. I., (2004). Ukrayinskij roman: teoretichni problemi ta zhanrova evolyuciya: Monografiya* [Ukrainian novel: theoretical problems and genre evolution: monograph]. Kyiv, 2004. [in Ukrainian].
4. *Miroshny`chenko N. (Eds.) U poshuku teatru. Antologiya molodoyi dramaturgiyi* [In search of theater. Anthology of young drama. Kyiv, 2003. [in Ukrainian].

K. P. Isaenko

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of Nizhyn Mykola Gogol State University

**Theatrical realization of the plot of A. Kurkov's novel "Gray Zone"
(to the problem of intersemiotic interaction)**

The article analyzes the implementation of the plot of A. Kurkov's novel "Gray Bees" on the stage of modern Ukrainian "Theater on the Hem" (December, 2019) and analyzes the specifics of postmodern presentation of a large novel plot in a variation of a dramatic production in two acts. Within the intersemiotic discourse of interaction of such genres as novel and drama, the peculiarities of unfolding the plot of the novel as a dramatic story and its processing for stage embodiment are considered. The traditional views on the categories of drama-novel and their canonical understanding as defined and classified by literary studies texts are also analyzed.

The idea of revising the category and concept of the genre canon of works and its dependence on social life and the impact on the literary text of non-literary factors of its perception is also considered.

Key words: theater, drama, modern novel, gray zone, war, aesthetic, non-literary factors.